

## ԼԻԼԻԹ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

## ԳՐԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

20-րդ դարասկզբի առաջին տասնամյակները հայ գրական կյանքում պատկերման՝ գեղարվեստականության սահմանների ընդլայնման ժամանակաշրջանն են, որի բացարձակ իրականի կենտրոնում գտնվող կիզակետը դրդիչներ է առաքում՝ նյութականացնելու ազգային մշակույթի բովանդակությունը: 20-րդ դարասկիզբը բացառիկ է հատկապես գեղարվեստական մտածողության բարդության տեսանկյունից: Ստեղծվում են գեղագիտական համակարգեր, որոնց հատկանիշների ստորոգումը համաշխարհային գրականության զարգացման օրինաչափություններին որոշվում է մոդեռն ճոսանքների արտացոլմամբ՝ տիպաբանական բովանդակությամբ: Ընդհանրապես 20-րդ դարասկզբի իրականությունը պետք է հասկանալ որպես հոգեմտավոր և պատմամշակութային արժեքների վերազնահատման տեսանկյունից հույժ կարևոր և առանձնացող ժամանակաշրջան: Սկզբունքորեն այն միջնորդավորված է նոր մտածողությամբ, զլորալ գեղարվեստական իրականության մտային յուրացմամբ, վերափոխմամբ՝ համաշխարհային նորագույն գրականությունը հասկանալու նրա նպատակների և լեզվախոսական հրաշալիքի յուրաձևության մեջ: Այս տեսակետից շատ կարևոր են գրական ուղղվածության և ուղղության հարցերը, որոնք պայմանավորված են ժամանակի գեղարվեստական մտածողությամբ, նրա ընդհանուր մթնոլորտով ու տոնայնությամբ, պոետիկայի պատկերային համակարգով, արտահայտչամիջոցներով, գրականության գեղարվեստական առանձնահատկություններով ընդհանրապես: Ազդեցություններ և սեփական ուղղվածություն՝ անշուշտ մեթոդական: Եվրոպականացումը, արդ, անվերջ պայմանավորում է գրականության ուղղությունը, որ հավելյալ հանդես եկող ուժն է, ոչինչ ավելին, բայց ահա՝ օժտված այն բանով, որ կոչվում է հայի ոգի՝ սեփական կենսափորձից ծնված ասելիքով, ինքնատիպ որակով ու հնչողությամբ: Այս դեպքում միատիկականությունը որոշ չափով անխուսափելի է: Տեսական մի երկխոսության մեջ, որը հաջորդում է Ս. Սարինյանի, «Հայ գաղափարաբանությունը» աշխատությանը և ըստ էության՝ որոշ պարզաբանումների ենթարկում գրքի առաջնորդող դրույթները, նա, որոշակիացնում է մեր մշակույթի տարբեր ոլորտներում՝ նյութի՝ ոգու միաժամանակյա վերարտադրությանը ծառայելու սկզբունքը. «Ըստ իմ պարբերացման՝ ես առանձնացրել եմ 1900-1915 թվականները: Ո՞րն է այդ շրջանի հայ գաղափարաբանության զլխավոր դրույթը: Հայ ոգու որոնումն է, հայկական ինքնության հայտնությունը մեր հոգևոր կերտվածքում: Դրանով էր զբաղված հայ միտքը, հայ իմացականությունը՝ Կոմիտասը, Թորոմանյանը, Սարյանը, Աբեղյանը, Աճառյանը, Լեոն, Թումանյանը, Տերյանը, Վարուժանը՝ հայ ոճի հայտնաբերումը երաժշտության, ճարտարապետության, գեղանկարչության, բանահյուսության, պատմության, լեզվի, բանաստեղծության և հոգևոր ստեղծագործության բոլոր ասպարեզներում»<sup>1</sup>: Եվ այդ միանշանակ ճշմարտությունն է:

<sup>1</sup> Ս. Սարինյան, Հայոց գրականության երկու դարը, Գիրք չորրորդ, 2005, էջ 300:

Պետք է նշել, որ ոգու գաղափարը կապված է հոգու գաղափարին և կարևորագույն տեղ է զբաղեցնում փիլիսոփայության, աստվածաբանության, հումանիստիկայի բնագավառներում: «Հոգի» բառական թարգմանությամբ նշանակում է «շունչ», իսկ փոխաբերաբար՝ իրական և ապրող իսկություն, որ մեր մեջ լինելով հանդերձ՝ անտեսանելի է: Զգում ենք նրա ներկայությունը մեր մեջ՝ թեպետ մեր զգայարաններով չենք կարող շոշափել: Անձի անշոշափելի իրականությունն է՝ նույնանալով էության այն բաժնի հետ, որ աստվածային բնույթ է կրում՝ հին հունական բացատրությամբ: Ժամանակակից մտածողությամբ՝ ոգին հոգու ընդլայնված և միասնական հասկացությունն է, զորությունն է՝ ընտրյալ մարդկանց վրա իջած, որ մեծ գործերի է դարձնում: Մարգարեները, լցվելով հոգով, մարգարեանում են: Որպես բնության արարածներ՝ որևէ մարդ չունի այն: Եվ երբ ոգի կա՝ իմաստության և զորության ներգոյությունն է: Հենց այս՝ մեր ոգու, մինչև նրա վերջին գազաթը, գիտակցման և պահանջի դիտակետից է ահա հայ գրականությունն առաջադրում իր առաքելության կարևորությունը մոր դարամուտին՝ անհանգիստ և գոյատևման սարսափով լցված օրերում, երբ աշխարհը քաղաքականապես անստույգ էր, հոգեկան սնանկության մեջ, առանց տևական խաղաղության, ապահովության: Օրինաչափ էին գրական ուղղությունների, դպրոցների, գեղագիտական վարդապետությունների ստուգումն ու լուրացումը: Դրանք հայ բանասիրական մտքի առաջնահերթ խնդիրներն էին: Ըստ անհրաժեշտության՝ այնժամ մեկնաբանվեցին 18-20-րդ դարերի բոլոր հոսանքները:

Գրականագիտության մեջ վաղուց հիմնավորում են ստացել 20-րդ դարասկզբի հայ գրականության պատմության՝ եվրոպականի հետ հարաբերակցային հետազոծի հարցերը, գրական ավանդական և նորահայտ ուղղությունների համակարգային բնութագրումները, ավարտում է գեղարվեստական մեթոդների դասակարգման հարցը, ինչի հետևանքով այսօր հասկանալի ու սովորական է հնչում. «Այսինչ հայ գրողը ստեղծագործել է այս կամ մյուս մեթոդով» արտահայտությունը: Պատշաճ ուշադրություն է դարձվել գրական դպրոցների հաջորդականության, ընթացքի, գրապատմական էական կողմերի և օրինաչափությունների քննությանը: Գեղարվեստական մեթոդների որոշարկված սահմանների հստակեցումը, ինչպես նաև մշակութաբանական բյուրավոր և ամենատարբեր առնչությունների պարզաբանումները, տեսական, գաղափարական խնդիրների հիմնավորումները, բոլոր դեպքերում՝ ձևավորվում ու ամբողջանում են ժամանակային տևական ընդգրկման արդյունքում՝ պարբերաբար փիլիսոփայական և մեկնաբանական այլևայլ մոտեցումներ հուշելով՝ կաշկանդող պատճառները հաղթահարելու նպատակահարմարությունից բխված:

Այն տարիներին՝ հատկապես դարամուտից սկսած մինչև երեսնականների վերջը, մեր գրականության մեջ միաժամանակ գործում են գրականության ու արվեստի խոտմախիտ հոսանքներ՝ գտնվելով փոխազդեցության մեջ ստեղծագործական այն ուղղությունների և միտումների հետ, որպիսիք մեզանում մախընթաց շրջանում չկային և որոնք ուղղակի ստուգվում են ժամանակի հայ, ռուս, եվրոպական, հնդկական, ավելի ուշ՝ 60-ականներին, խորհրդապաշտության փոխանցման ասպարեզում, նաև արաբական գրաքննադատության բանավեճերով՝ աչքի առաջ բերելով գրական անցողիարձի՝ տիպաբանորեն ամբողջական պատկերը՝ գաղափարական և գեղագիտական սկզբունքներում, ո-

րոնք, նախ, վիճակագրական գրականագիտության տեսակետից առաջնահերթ ճշմարտություն են ներկայացնում հայ գրականության ժամանակակից դիմագծի ստեղծումն ու հաստատումը, ապա նրա ներփակման հաղթահարումը: Գրական նախորդ սկզբունքները ենթարկվում են ամենախոր վերանայման, երբեմն թվում է, որ նոր ստեղծվողը ոչ մի կապ չունի այն երևույթի հետ, որը մինչ այդ գրականություն են համարել:

20-րդ դարասկզբի քննադատներին հաճախ մոլորության մեջ էր գցում գրական ուղությունների և նորագույն հոսանքների առատությունն ու բազմազանությունը:

Անհրաժեշտաբար խնդրադիր են մնում՝

իրապաշտություն-քննապաշտություն (*ռեալիզմ- նատուրալիզմ*),

ուշ վիպականություն- նորվիպականություն (*ուշ ռոմանտիզմ- նորոմանտիզմ*),

խորհրդապաշտություն-նորվիպականություն (*սիմվոլիզմ- նեոռոմանտիզմ*)

խորհրդապաշտություն-տպավորապաշտություն (*սիմվոլիզմ-իմպրեսիոնիզմ*),

արտահայտչապաշտություն-ապագայապաշտություն (*էքսպրեսիոնիզմ - ֆույթուրիզմ*),

էգոսպագայապաշտություն- կուրոսպագայապաշտություն (*էգոֆույթուրիզմ- կուրոֆույթուրիզմ*),<sup>2</sup>

վերացականություն (*աբստրակցիոնիզմ*) հոսանքների՝ միմյանց անցման քննությունները՝ 20-րդ դարասկզբի հայ գրականության մեջ և զեղարվեստական գործընթացում ռեալիզմից օտարվածության հանգամանքի հետևանքով:

Պետք է խստորեն նկատի ունենալ, որ մյուս ոլորտային տարբերակումների և վերամիավորումների բացատրողական կարողությունը չի կարող երբեք հավասարաթեք լինել, թեկուզև թեմատիկ-հղացքային, կառուցվածքային և ներբնագրային ելակետումների թելադրանքներով պայմանավորված՝ ներքին իմաստավորման մակարդակների՝ հնարավորինս լի բացահայտումը բխում է ժամանակակից գրականագիտության տարրորոշող մեկնաբանության նպատակներից և ամենևին կամեցողական պահանջմունք չէ: Խորհրդային տարիներին ևս՝ «ոչ հիմնավոր» գնահատվող հոսանքների փոխհարաբերակցության հագույցների դիտարկումները թելադրվում են տեսությունների բնաբուխ՝ հոգևոր զեղարվեստական կյանքը պայմանավորող ժառանգական հատկանիշների պարզաբանման կարևորությունից և հայ գրականության հետագա զարգացման օրինաչափությունների հաշվառման անհրաժեշտություններից ելնելով՝ չնայած ճշված ուղղությունների հետագա դրսևորումների վերաբերյալ կանխատեսումներ կառուցելը խիստ վճռական կամ վերջնական, կարծում ենք, երբեք չի լինելու:

Ի՞նչ են նշանակում այս անվանումները: Ասենք խորհրդապաշտությունը՝ օկուլտիզմ է՝ ծիսական խորհրդաբանություն, գաղտնաբանություն՝, որ զարգացած էր եգիպտական հոգևոր դասերի մեջ, վիուկային մշակույթի դրսևորում, թե՞ սիմվոլիզմ, ինչպես մեկնաբանեցին փարիզյան ընկալմամբ՝ իբրև գրական ոգեպաշտության, աստվածգիտության արթնացումի, ոգեղավանդության և ոգեհարցության՝ լուսավորիչների անաստվածային երթից հետո, որպեսզի նորմիջնադարականություն հաստատեն՝ ոգեղեն ար-

<sup>2</sup> Գ. Պնորոսյան, Փուրրիզմը և հայ գրական կյանքը 1910-ական թվականների արևելահայ մամուլում, «Գրականագիտական հանդես», 2006, էջ 185:

ծեքների քաղցից խուսափելու համար: Բայց մորագույն այս գրականության մեջ բնախոսականը և զգայապաշտականը, ուրտուալն ու միֆոլոգիականը զորավոր կերպով միացած են իրար: Պաշտամունքի աստիճան գերազանառության է հասցվում մասնաշարի աստվածությունը՝ կախված, իհարկե, ուղղությունը որդեգրած կոնկրետ երկրի հնագույն ավանդույթներից, հեղինակից կամ երկի գաղափարից: Մյուս կողմից՝ հոգեհարցությունը, հոգեդավանությունը մինչև իսկ մրցակցում և գերազանցում են գեղարվեստական ավանդույթը՝ դասական՝ հրեական, գալիական, հունական, առաքյալական քրիստոնեական հավատի խորհուրդների սահմանները: Խորհրդապաշտության տեսության կառուցման խնդրում հեղաշրջիչ մշակակություն ունի այն հասկացությունը, որ գրողի, առաքյալական մարդ արարածի ներաշխարհային կյանքը պատկանում է Աշխարհամատուռին, հոգևոր տաճարի վեմ է, պարտադիր չէ նրա երբայախոս, հունախոս կամ հայախոս լինելը: Հոգիների ինչ հակասություն կա այստեղ. մեկը աղոթում է և զորավոր է իր խաչի խորհրդով, մյուսը՝ մոլեխիմո մոգությունն է հյուսում և զլխատում Պողոս առաքյալին...: Նախ և առաջ հետաքրքիր է մեթոդի անտիոմոմանտիկական գոյաբանական մեկնադրությամբ, թե մեզ հետաքրքրող իրականությունը՝ աշխարհը զգայությունների հոսք է, թե իրականությունն անկառուցվածքային է, քառա: Հետևաբար, խորհրդապաշտ գրողների ստեղծագործական առաջին խանդավառությունները չէին ընկալվում, թուլանում էին տիրապետող քննադատական մտքի հետ շփվելու հետևանքով՝ այնուհետև գործառնվելով մինչև իսկ նրա մաքուր իներցիայից դուրս: Խնդիրը չի լուծվում միայն «բնապաշտ», «անցելապաշտ», «խորհրդապաշտ» և այլ գիտական տերմինների տեղին և ոչ տեղին գործածմամբ-շահարկմամբ: Քննադատ Ա. Չոպանյանը 19-րդ դարի 80-ականների գրական համակարգերի բովանդակության մասին գրում է իր կողմնորոշման մասին. «Կը ցավիմ, որ այդ «պաշտ» մասնիկով վերջացած իմաստակ բառերն այսչափ հաճախ հեղեղվեցան հրապարակի վրա և մտքերը մախապաշարեցին. մոռերու ամբողջ գործը կոչվիլը չէ. խնդիրը տեսնելու, զգալու և խորհելու եղանակին վրա է. մեք կընտրենք այն եղանակը, որ ամենեն կենդանի և հաստատուն է, որովհետև անհկա ավելի տաք տպավորություն մը հառաջ բերելու կը մպաստե, փոխանակ մեր մախորդներեն շատերուն պես գրագիտական կանոններու մեջ սահմանափակվելու և գիրքեր գրելու. ահա ամբողջ տարբերությունը»<sup>3</sup>: Whats in a name. That which we call a rose by any other name would smell as sweet... Եվ Զուլիետն իրավացի է: Ծեքսպիրի դեռատի հերոսուհին է մկատել. «Ինչ կա անվան մեջ: Այն ծաղիկը, որին վարդ ենք անվանում, մի այլ անունով դարձյալ կարձակեր մույնչափ անուշ բույր»:

Հայ մորագույն գրականության դեպքում զլխավոր խնդիրն ունի համակարգերի ստուգման մշակակություն այն իմաստով, թե համաշխարհային պատմամշակութային միջավայրում հանդես եկած աստվածգիտական ոգին, ուտոպիական-երազական սոցիալական տեսությունները, և ընդհակառակն՝ personally հոռետեսական հայեցակարգերը, մարդու կերպարի միֆոլոգիական կամ արտացոլման հոգեդավանական սկզբունքները որքանով են ընկալվելու, արդարացվելու, իմաստավորվելու հայ հանրային, գեղարվեստական իրականության և նրա քննադատական գնահատության մեջ, քանի որ բովանդա-

<sup>3</sup> Ա. Չոպանյան, Դարագլուխ, «Անահիթ», 1898, 1, էջ 5:

կության մտահայեցվող և ընկալվող տարածությունները նույն նյութի երկու տարբեր տեսակներն են: Պետք է նշել, որ ինքնին ապորիա է գործում խորհրդապաշտական ուղղության տեսական ընդգրկումների լիարժեքության կապակցությամբ: Առաջին հերթին, հիմնախնդիրը ծագում է այն հիմքի վրա, որ բուն խորհրդապաշտական ուղղության մասին եղած հասկացություններում պարունակվում են մեծ թվով հակասություններ և ճանաչողությանն առնչվող պարադոքսներ, որոնք քաղաքականացված կամ ռամկական իմացականությամբ չէ, որ կարելի է հաղթահարել:

Միֆոլոգիզմը տեսության միայն մեկ բնագավառին է ծառայում, չնայած որ առասպելաստեղծ ֆունկցիայի աշխատանքը երկարատև փուլերով ձևափոխությունների արդյունք է: Կա երկրորդ սկզբնաղբյուրը՝ կրոնականը, որը հայ իրականության մեջ լիարժեք սահմանված չէ՝ ի բաց առյալ Ինտրային, որի շաբաթապահական քարոզչությունը մասամբ իր վրա է վերցրել «Ներաշխարհի» կրոնամիստիկական ճնշումը և քողարկված է դրանով, բայց դրանով իսկ բախվում է երկիմաստությունների: Ինչի մեջ է դրանց հարազույությունը: Բանաստեղծության բոլորովին անծանոթ որակը՝ պայմանավորված անզլիական և ֆրանսիական նորմիչնադարականության՝ խորհրդապաշտության կառուցվածքաբանական և բովանդակային հատկությունների ժառանգման հետ, ժամանակին դժվար է ընդունվել, որովհետև նախ դժվար է ընկալվել՝ առանց նոր՝ ոգեգիտական աշխարհայացքի. նոր՝ ֆրանսիական մատերիալիզմի մենաշնորհային տիրապետման համեմատությամբ, և համաբնույթ գիտությունների՝ հոգեվերլուծության, բնագիտության, հնագիտության, մշակույթի պատմության տեսական բացահայտումների և մանավանդ՝ դրանց գիտական համակարգերի յուրացված իմացության: Առաջնային են դառնում բավականին զորեղ հոգեկան և բնագանգական ուժեր, որոնք հաճախ վճռական ազդեցությամբ են արտահայտվում գրողի երևակայության, ստեղծագործության գաղափարների, կոնկրետ պատկերների, արտահայտությունների, մտասկզբների, միջնախնդրի գեղարվեստական ետեմթարությունների մեջ, սակայն զծային հարթության վրա մնում են պարզապես անտեսանելի, եթե ընթերցվում են նրա փիլիսոփայական, հոգեբանախոսական համաբնագրից դուրս: Խորհրդանշանը պատճառակցում է մտածողությունն ու աշխարհայեցողությունը: Մտածական աշխարհի տակ հասկացվում են ավելի ընդարձակ հասկացություններ, քան պարզապես փոխաբերությունը նշանի մեջ: Մտածողության բոլոր բարձրագույն մակարդակները կախված են նշանից՝ հաշվի ենք առնում ոչ միայն բառապաշարը, այլև նրա շարահյուսական կառուցվածքը: Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ անցումը նորագույն ուղղությունների, այդ թվում՝ խորհրդապաշտության, մեկուսացած երևույթ չէր: Փաստորեն դա դարասկզբի համաշխարհի մշակույթի ընդհանուր միտումն էր, որն ընդգրկում էր տարբեր ազգերի, տարբեր հոսանքների գրողների, բանաստեղծների, որը, համեմայն դեպս, իրագործվում է տվյալ մեթոդի գաղափարական սկզբունքներով: Այդ անցումը՝ նոր մեթոդը, անխուսափելի արձագանքն էր եվրոպական և ռուսական, արևելքի միֆոլոգիական և կրոնամիստիկական գեղարվեստական փորձի: Խորհրդապաշտությունը, լինելով իրականության արտացոլման ամենաընդգրկուն եղանակներից մեկը, աչքի էր ընկնում արտահայտչամիջոցների բազմազանությամբ, բազմապլանությամբ, իրականության բազմաձև կառույցի առավել խոր բացահայտմամբ, հանգի ու հնչականության

ակտիվացմամբ և մեծապես նպաստել է 20-րդ դարասկզբի ազգային լեզվամտածողության կատարելագործմանը, ոճական նորարարացմանը: Այդպես էլ դեկադենսը և խորհրդապաշտությունը՝ իրենց ամենամշուշոտ ու անորսալի գծագրերով, միևնույն աշխարհայեցողության տարբեր կողմերն են: Այդ ուղղությամբ Ռ. Պաշտոլի կարծիքը բոլորովին երկիմաստ չէ. «Կան դեկադենտներ, որոնք խորհրդապաշտներ չեն, սակայն չկա զոնե մեկ խորհրդապաշտ, որ դեկադենտ չլինի»<sup>4</sup>: Ընդ որում՝ նրա եզրահանգումը բնութագրաբանական է և ընդգրկում է ինչպես արևմտաեվրոպական, այնպես էլ ռուս գրականության փորձը 1890-ական թվականներից մինչև 1930 թ.՝ ժամանակագրորեն հանգելով Բ. Պաստերնակի պոետիկային: Բոլոր արևմտաեվրոպական աղբյուրներում «դեկադենս» և «դեկադանս» եզրույթների համար մատնանշվում է միևնույն սկզբնաղբյուրը՝ ֆրանսերեն բառ-հասկացությունը, բայց մեթոդաբանական խոր զանազանություն կա «դեկադենս» և «դեկադանս» եզրույթների գրականագիտական իմաստի և գործածման դաշտերի միջև, որովհետև Եվրոպայում միայն «դեկադենս» է կիրառվում՝ որպես 20-րդ դարասկզբի գրապատմական կատեգորիայի, իսկ «դեկադանս» անկումն է տարբեր հոսանքներում՝ 20-րդ դարակեսից ընդհուպ մինչև մեր օրերը՝ չնայած, ինչ խոսք, եզրույթներն իրենք ինքնին որևէ անլուծելի խնդիր չեն կարող հարուցել: Համեմայն դեպք, ակներև է մտաբանական տարանջատումը: Այդ կարևոր եզրահանգմանն է եկել ազգությամբ ռուս գրականագետ Ս. Ա. Նեբոլսինը<sup>5</sup>, հետևելով արևմտյան ռուսագետների ուսումնասիրություններում երկու գիտաբանության շրջանառության տրամաբանության ներքին տրամադրության, որը, սակայն, ինչպես նշում է նա, դատողական առանձին ձևակերպում առաջիկա չի ստացել: Ֆրանսերեն լեզուն են հիշատակում բուլղարական «Речник на литературните термини»-ին (София, 1973), արևմտագերմանական «Ռոմանական բանասիրության բառարանը», և դանիական «Գլոսյունդայլան գրական բառապաշարը» (Kopenhagen, 1974):

Միայն վերը նշվածին սերտորեն հարող ժամանակահատվածում կարող էր զարգանալ անկումային գեղագիտության տեսական և գործնական հիմնավորումը հայ գրականության մեջ՝ ոչ ավելի վաղ, և ոչ ավելի ուշ: Ավ. Իսահանյանը, Վ. Տերյանը, Ե. Չարենցը, Ե. Տեմիրճիպաշյանը, Տ. Չրաքյանը, Լ. Թամթը ժամանակին և ճիշտ են կոահել կյանքի ճանաչողության նրա համապարփակ ընդգրկումը՝ ոչ միայն ուղղության ներսում գոյություն ունեցողը, այլ հասարակական մտքի վիճակում և գեղագիտական երևույթի մեջ. «Այն չունի միասնական ձև և որևէ ձևի մեջ՝ յուրաքանչյուր մարմնավորում էլք է բացում դեպի մի այլ ձևի մարմնավորում»<sup>6</sup>: Ձևի փոփոխական լինելն իր ետևից բերում է առարկայի՝ մարդու, այլաբանությամբ լինելու վերաբերյալ բնական եմթադրություն: Մեկնաբանության համար տեղին է հիշել Ալեքսանդր Բլոկի բնութագրական տողերը 20-րդ դարասկզբի գրական սերնդի հոգեբանության մասին. «Ուզում ենք մենք այդ, թե չենք ուզում, հիշում ենք այդ, թե մոռանում, մեր բոլորի մեջ դրված է հիվանդության, տագնապի, աղետի, խզման

<sup>4</sup> Poggioli R., The Poets of Russia, 1890-1930, Cambridge, 1960, p. 149.

<sup>5</sup> С. А. Небольсин, Декадентство или декаданс. Русский модернизм и методология современной буржуазной русистики, Контекст-1976., М., 1977, стр. 178-198.

<sup>6</sup> Ն. Էդդան, նույն փնդում, էջ 419:

զգացողությունը»<sup>7</sup>:

«Ասես մարդիկ ապրում են մի մեծ տան մեջ, որի տները հեռացել են, ոչ թե հարազատ հայրենիքում: Հետո հեռանում են մաս հյուրընկալվածները: Մ'նում են միջատներ, ուտիճներ և բազմանում են այդ ոչիչները»<sup>8</sup>: Հաջորդ դատողությունները մեջքերում ենք բնագրային լեզվով, որովհետև անհմարին է թարգմանել՝ առանց մտքի շնչառությունը վնասելու:

Այս ամենով հանդերձ՝ նկատի ունենալով մարդու վատասերման փաստը, գրողները ժամանակ առ ժամանակ վերադառնում են մարդկության պատմության մախորդ փուլերը, ընդ որում՝ ուժգնորեն արտահայտված մեղքին հակման միջոցով: Բոլոր դեպքերում՝ հնադարին կամ միջնադարյան անցյալին դիմելն առաջ է եկել քաղաքակրթության, պատմության զարգացման օրինաչափությունների խզումից, իրականության և հոգևոր կյանքի միջև բախումից: Եթե մշակույթն անկում է ապրում բարոյապես, բաղադրական կերպով չի համապատասխանում մախորդ պատմաշրջանների զարգացումներից առաջ եկած համաշխարհային գիտակցության հասունացման աստիճանին, ապա նրա անկումը միանգամայն վկայելի է հարյուրավոր դրսևորումներով, ինչպես մասնա՝ օբյեկտիվորեն, որովհետև բազմազան են նրա ներկայացումները և իրադրային ձևավորումները: Դիտարկման հանգույց է դառնում մասնա-ի փիլիսոփայական հանճարի իմացությունը, որը կրոնական փիլիսոփայության՝ կրոնի և փիլիսոփայության փոխներգործության արդյունք է՝ առաջ եկած փիլիսոփայական հակման կողմից կրոնական գաղափարների և մտակաղապարների բռնացման հետևանքով, այսինքն՝ «Ego-ի կրոն», «սիրում եմ չարիքը», «ատում եմ մարդուն», «աստամային եմ փառաբանում», «անէացում տարերքների մեջ», «դիոնիսոսյան էքստազ», «մերձեցում գերիրականին», «անէացում տարերքների մեջ», «կրոնական խորհրդապաշտություն»<sup>9</sup>: Սրանք չոր փաստացի ձևակերպումներն են, որոնք սքողում են գեղարվեստականի շատ ավելի ընդարձակ իրականություն, որովհետև պայմանական գրականության համար պայմանական լինելը բնական էր: Ռուսական հեղափոխությունից ձևավորված դժգոհությունները, հիասթափությունները պահանջում են մասնա՝ վալե-րի Բյուսովից՝ «մաքուր արվեստի» որոնումով մոտենալ գոյության իմաստի լայն հորիզոններին, որովհետև «Միգուցե ամեն բան այս կյանքում միայն միջոց է բարձր բանաստեղծության համար»<sup>10</sup>:

Հունելի «Եվրոպական գիտությունների ճգնաժամը» տալիս է իր պատասխանը. «Գիտական մեթոդի փոխարեն առաջ են եկել պոեմները, ճակատագիրը, արյունը, պայմանները և պոռթկումը»<sup>11</sup>: Նմանություններն աչքի առաջ ունենալով՝ մենք հաստատում ենք, որ սառը տրամաբանությամբ կարելի է հերքել այն արվեստը, որի գաղափարախոսությունը կյանքի դրվատումը շրջափոխել է հակոտնյա գաղափարի փառաբանմամբ, իսկ խոր-

<sup>7</sup> Ա. Եղիազարյան, 20-րդ դարի հայ գրականություն. դեմքեր և խնդիրներ, Եր., 2002, էջ 125, մեջբերումը՝ Ալեքսանդր Բլոկի «Տարերքը և մշակույթը» հոդվածից:

<sup>8</sup> Նույն տեղում, էջ 472-773:

<sup>9</sup> С. А. Небольсин, “Декадентство или декаданс. Русский модернизм и методология современной буржуазной русистики”, Контекст, Литературно-теоретические исследования, Москва, 1977, стр.178-198

<sup>10</sup> А. А. Волков, „Русская литература 20-ого века“, Москва, 1957, стр. 272-273.

<sup>11</sup> К. Свасьян, там же, стр. 197.

հրդապաշտներին համապատասխանեցնել խելագարներին տրվող հիմնական չափանիշներին, զոհե այն չափով, որ նրանցում կտրուկ ակտիվանում է նախնիների, պատմական վաղ շրջաններում ապրած մարդկանց՝ նոր օրերում մոռացված խորհրդանշանային մտածողությունը, արտահայտչական ծածկամիջոցները և գաղտնալեզուն, ընդհանրապես այլանշանակումը, երբ կյանքի առանձին-առանձին վերցված դրվագները, գեղարվեստական երկերը, պատկերներն ամբողջությամբ նշանակում են ոչ թե իրենք իրենց, այլ տիեզերական ճշմարտությանը մոտ մի բան: „Искони предмет познания символизировался живым, вечно сушщим началом - Божеством, а продуктом познания оказывался мир, покрывалом своим занавешивающий Бога ... мир становился средством вернуться к Божеству ...”<sup>12</sup>, - գրում է Անդրեյ Բելին:

Նոր պոեզիայի հայանշանն է, որ գաղափարների մեջ շարունակում են ապրել անցյալը, կրոնական, ազգային և համաշխարհային գեղարվեստական, ոգեգիտական ավանդույթները: Միամտություն կլինեք հարցը հանգեցնել սուրբեկտիվ կողմնորոշման, որովհետև անկումը՝ *decadans*-ը՝ ողբերգականությունը, ավելի մոնումենտալ երևույթի՝ քաղաքակրթության անկման մեջ է: Այլ կերպ՝ *decadentismo, decadismo*: Այսինքն՝ ոչ թե անկում, այլ շարունակական, տևական, անկանգ զահավեժ անկում՝ անկումայնություն: Մեզանում խորհրդապաշտությունը 19-րդ դարի կեսերից եվրոպական գրականության մեջ արմատավորված այդ ուղղության պարզ կրկնությունը չէր, քանի որ գրական մուտքի տարիներին խորհրդապաշտությունն արդեն մայրամուտ էր ապրում, իսկ գոյությունն ավարտող այդ հոսանքի դեմ ծավալված բուռն պայքարով իրենց դեկլարացիան էին հրատարակում նորագույն ուղղությունները, որոնցից ամենաուժեղը ապագապաշտությունն էր: Նորերի գրքերը ի հայտ բերեցին ավարտվող խորհրդապաշտության տրամադրությունը, լեզուն, պատկերները, որոնք նրանց ստեղծագործական անհատականության շատ խոր ու դրամատիկ շնչով մի նոր բովանդակություն հաղորդեցին ժամանակի հայ պոեզիային: Ընդհանուր համակարգում խորհրդապաշտությունը կոչված էր հրապարակախոսական շնչի բանաստեղծներին հակադրել հոգեբանական՝ մշտնջենավորելով խիստ անհատական տրամադրություններով, ռազմահայրենասիրական մոտիվների փոխարեն՝ համամարդկային ապրումներով, նահապետական հերոսների ու միջավայրի փոխարեն՝ քաղաքի մտավորական մարդու խոհերով ու ապրումներով: Թախծի, հուսահատության, օտարվածության, լքվածության, զուրի, կարեկցանքի տրամադրությունները ի հայտ եկան մերժված սիրո, ուշ աշնան, իրիկնաժամի պատկերներով: Հոգևոր ջանքը ուղղված է ներկայից դեպի անցյալի էլեգիական վերհուշը, առավոտի պարզությունից դեպի մայրամուտն ու ուրվագծվող մտապատկերների անորոշ հեռաստանը: Թողնենք այն, որ խաղաղասիրտ վերջալույսը կամ արշալույսի տեսարանը հոգեկան անասելի հաճույք է պատճառում մեզ: Գիտաբանական տեսակետից՝ խորհրդապաշտական մեթոդը նշում է, որ ամեն մի գոյացություն երկու կողմ ունի՝ իմանալի և անիմանալի: Այս փիլիսոփայական հայեցողությունն է, որ խմորել է նորագույն գեղաբանական տեսությունը: Քանի որ աշխարհը մեզ հայտնի է իր ֆենոմեններով, որ լոկ մեր գիտակցության արտաքին առարկայությունն է, ուրեմն երբ նկարագրում ենք այդ աշխարհը, իսկապես մեզ ենք նկարագրում: Մեր մեջ են ուրեմն այն իրերը, որոնք ցրված են մեր շուրջը: Տեսությունը համակված է ժամա-

<sup>12</sup> Бельи А., Символизм, Книга статей, М., 1910, с. 74.

2009

ԳՐԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

Գ. 209

նականից փիլիսոփայական աշխարհայեցողությամբ, որի հիմքը Հեգելի, Շոպենհաուերի, Նիցշեի իմացաբանությունն է: